

УДК 343.98

В. М. Шевчук, професор кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ТАКТИКО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ КОМПЛЕКСІВ І ПРОБЛЕМИ ЇХ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Досліджено теоретичні засади тактико-криміналістичних комплексів і практики їх застосування в кримінальному провадженні. Проаналізовано наукові підходи до розуміння поняття «тактико-криміналістичний комплекс», його функціонального призначення в слідчій і судовій діяльності. Обґрунтовано, що доктринальні підходи до визначення зазначеного поняття мають базуватися на диференційованому розумінні таких організаційно-тактичних засобів, як тактична операція й тактична комбінація.

Ключові слова: тактико-криміналістичний комплекс, комплексні засоби криміналістичної тактики, криміналістичний комплекс, тактичні операції, тактичні комбінації, криміналістична теорія тактичних операцій.

Однією з визначальних тенденцій сучасного розвитку криміналістики та практики протидії злочинності є комплексна реалізація слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, забезпечувальних організаційно-технічних та інших заходів із метою вирішення в певній слідчій ситуації окремих тактичних завдань, розв'язання яких в інший спосіб є неефективним або взагалі неможливим. У зв'язку з цим слушним є твердження Б. В. Щура, що прийшов час перейти від розрізнених методичних рекомендацій щодо тактичної доцільності проведення окремих слідчих дій до відповідного комплексного підходу, установлення певних залежностей із проміжним (тактичним) завданням розслідування¹. При цьому слід ураховувати, що тактико-криміналістичні комплекси при розслідуванні злочинів (прийоми, комбінації, операції) являють собою певні інструменти збирання й перевірки доказів. Вони розглядаються як процесуальна та організаційно-тактична форма здійснення оптимальних, допустимих способів дій, лінії поведінки в процесі вирішення тактичних завдань, що реалізується для досягнення цілей розслідування злочину².

Для позначення комплексних тактичних засобів у спеціальній літературі та практиці кримінального провадження використовують різноманітні терміни. Нерідко їх іменують «тактичний комплекс»³, «криміналістичний

¹ Див.: Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія / Б. В. Щур. — Х. : Харків юрид., 2010. — С. 185.

² Див.: Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики : учеб. пособие / С. Ю. Якушин. — Казань : Казан. ун-т, 2010. — С. 50.

³ Див.: Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий / Н. А. Селиванов. — М. : Юрид. лит., 1982. — С. 92; Исаенко В. Н. Тактические комплексы в расследовании убийств с использованием сведений о материальных ценностях,

комплекс»¹, «тактико-криміналістичний комплекс» або «тактичний (криміналістичний) комплекс»², «організаційно-тактичний комплекс»³ та ін. У більшості випадків спостерігаються різні підходи до тлумачення розглядуваних понять, певні дискусії щодо їх сутності й змісту. Разом із тим, на жаль, однозначного розуміння сутності розглядуваних дій, заходів і прийомів немає до цього часу, так само як і немає єдиного наукового підходу щодо їх дослідження.

Отже, одним із нагальних завдань теоретичного розроблення проблематики комплексного використання тактичних засобів є вирішення проблеми понятійного апарату. Адже на початку будь-якого наукового дослідження необхідно визначити значення, місце та взаємозв'язок досліджуваного явища (категорії), розібратися в загальних теоретичних положеннях, сформулювати вихідні поняття й тільки тоді безпосередньо приступити до наукового розв'язання проблеми. Нехтування цим правилом призводить лише до плутанини, а іноді змушує «відкидати» вже наявний досвід теоретичних і прикладних досліджень та починати розгляд тих чи інших питань буквально з початку, з першооснов. У цьому аспекті, безсумнівно, значний науковий і практичний інтерес має поглиблене дослідження поняття «тактико-криміналістичний комплекс», його структури, співвідношення компонентів, що в ньому поєднуються, їх вплив один на одного тощо.

Формулювання поняття «тактико-криміналістичний комплекс» потребує передусім ретельного аналізу і з'ясування сутності терміна «комплекс», під яким розуміється (англ. *complex*, лат. *complexus* – сплетіння, поєднання, зв'язок) сукупність предметів, понять або асоціацій, які становлять одне ціле⁴. У тлумачних словниках термін «комплекс» трактується як сукупність, поєднання явищ та властивостей⁵ або сукупність предметів, пристроїв, програм, явищ, дій, властивостей, що становлять одне ціле, які діють в єдиній систе-

---

похищенных преступниками у потерпевших : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Н. Исаенко. — М., 1990. — С. 77; Головин А. Ю. Криминалистическая систематика / А. Ю. Головин / под ред. Н. П. Яблокова. — М. : ЛексЭкст, 2002. — С. 216–221; Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография / А. В. Шмонин. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 321–333 та ін.

¹ Див.: Сорокоотягин И. Н. Использование специальных познаний в криминалистическом комплексе «установление неопознанного трупа или его частей» / И. Н. Сорокоотягин, А. А. Шмидт. — Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1986. — С. 98; Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ / Г. А. Матусовский. — Харьков : Консум, 1999. — С. 155.

² Див.: Асташкина Е. Н. Расследование преступлений. Криминалистические комплексы : учеб.-практ. пособие / Е. Н. Асташкина, Н. А. Марочкин, А. Е. Михальчук. — М. : Приор-издат, 2003. — С. 5.

³ Див.: Шепітько В. Ю. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. — Х. : Право, 2009. — Вип. 18. — С. 185–192.

⁴ Див.: Большой словарь иностранных слов / сост. А. Ю. Москвин. — М. : Центрполиграф : Полус, 2001. — С. 299.

⁵ Див.: Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. — М. : Астрель : АСТ, 2000. — Т. 1. — С. 1428.

мі, що мають загальне призначення, у комплексі – спільно, воєдино, не роз'єднуючи з чим-небудь¹, або сукупність, поєднання чого-небудь; група, сукупність предметів, явищ єдиного призначення².

У психологічній літературі під комплексом розуміється поєднання окремих психічних процесів у єдине ціле, відмінне від суми своїх елементів³; сукупність психічних елементів, що об'єднуються навколо якого-небудь тематичного ядра та асоціюються з певними почуттями⁴. У психології – це сукупність психічних процесів, які викликають неадекватну реакцію на будь-який зовнішній або внутрішній психічний подразник⁵ або сукупність яких-небудь психічних елементів, характерна для кого-небудь, що усвідомлюються ним і визначають його поведінку⁶. У свою чергу *комплексний* (лат. *complexus* – «сплетений») означає поєднаний з чимось, складний; такий, що охоплює групу предметів, явищ, дій, властивостей, процесів; який становить комплекс чого-небудь⁷.

У понятійному апараті криміналістики термін «тактичний (криміналістичний) комплекс» виник як наслідок намагання науковців об'єднати під «один дах» усі існуючі організаційно-тактичні засоби⁸. У цьому сенсі О. Ю. Головін справедливо зауважує, що завдання побудови чіткої та логічної системи понять у сучасній криміналістиці зумовлює необхідність введення в науку спеціального терміна, що позначає різні, об'єднані необхідністю вирішення певних завдань розслідування, комплекси дій слідчого⁹.

Разом із тим у теорії криміналістики питання щодо поняття «тактичний (криміналістичний) комплекс» залишається дискусійним. Зокрема, М. О. Селіванов під тактичним комплексом розуміє поєднання (комбінацію) тактичних прийомів у рамках однієї процесуальної дії¹⁰. В. І. Сорокотягін і О. А. Шмідт навпаки вважають, що криміналістичний комплекс являє собою поєднання безлічі слідчих, організаційно-перевірочних, контрольно-ревізійних заходів, а також дій із використанням спеціальних знань, що проводяться слідчим та іншими учасниками кримінального судочинства з метою своєчасного виконання окремих значних за обсягом завдань¹¹.

¹ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. — С. 445.

² Див.: *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — 3-е изд. — М.: АЗЪ, 1995. — С. 282.

³ Див.: *Юридична психологія: словник* / [Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін.]. — Вид. 2-ге, уточ. та допов. — К.: КНТ, 2008. — С. 79.

⁴ Див.: *Столяренко Л. Д.* Психологія: учебник для вузов / Л. Д. Столяренко. — СПб.: Питер, 2008. — С. 269.

⁵ Див.: *Большой словарь иностранных слов.* — С. 299.

⁶ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови. — С. 445.

⁷ Див.: Там само. — С. 445.

⁸ Див.: *Колдин В. Я.* Логико-информационная структура следственного действия и тактической комбинации / В. Я. Колдин // *Криминалістика: учебник для вузов*; отв. ред. Н. П. Яблоков. — М., 1996. — С. 369.

⁹ Див.: *Головін А. Ю.* Указ. праця. — С. 216–217.

¹⁰ Див.: *Селіванов Н. А.* Указ. праця. — С. 92.

¹¹ Див.: *Сорокотягін І. Н., Шмідт А. А.* Указ. праця. — С. 98.

На думку Є. Г. Джакішева, поняття «тактико-криміналістичний комплекс» по суті поєднує дві категорії – «тактична операція» й «тактична комбінація». Такий підхід, як зазначає науковець, до позначення різних сукупностей слідчих дій є оптимальним, оскільки і тактична операція, і тактична комбінація взаємно доповнюють одна одну «й можуть бути використані одночасно для характеристики всієї системи із сукупності слідчих заходів»¹. Окремі вчені вважають, що тактико-криміналістичний комплекс являє собою сукупність слідчих дій, оперативно-розшукових, контрольно-ревізійних, технічних та інших заходів, а також сукупність тактичних прийомів, які реалізуються в рамках окремої слідчої дії. Ці комплекси застосовуються з метою вирішення конкретних завдань, які виникли на певних етапах розслідування злочинів в умовах тих чи інших слідчих ситуацій².

У свою чергу С. Ю. Якушин³ у системі тактико-криміналістичних комплексів розрізняє окремі тактичні прийоми та комплексні тактичні засоби – тактичні комбінації й тактичні операції. При цьому науковець наголошує, що поняття тактико-криміналістичного комплексу не повинно ототожнюватися з поняттям криміналістичного комплексу, яке є більш широким за своїм змістом. На думку О. Ю. Головіна, тактичні комплекси – це рівноправні системи слідчих, оперативно-розшукових і організаційних дій, прийомів, спрямованих на вирішення поставлених завдань при розслідуванні кримінальної справи⁴.

Досліджуючи розглядані проблеми, А. В. Шмонін зазначає, що термін «тактичний комплекс» – це організаційно-упорядкована сукупність (система) тактичних прийомів і/або процесуальних дій, та/або оперативно-розшукових, і/або інших заходів, спрямованих на вирішення завдань попереднього розслідування чи зумовлених цим завданням та слідчою ситуацією. На його думку, тактичні комплекси можуть уключати до свого складу такі елементи: тактичні прийоми; слідчі дії; інші процесуальні дії; організаційні заходи; технічні заходи; оперативно-розшукові заходи; ревізії й документальні перевірки (податкові перевірки); заходи з вивчення документальної інформації; заходи з використання засобів масової інформації та інтернет-технологій у процесі розслідування злочинів; заходи, пов'язані з використанням допомоги громадськості (громадських організацій, інших об'єднань громадян та ін.)⁵.

¹ Джакишев Е. Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза» / Е. Г. Джакишев. — Алматы, 1994. — С. 25.

² Див.: Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е. Указ. праця. — С. 5.

³ Див.: Якушин С. Ю. Тактические задачи и средства их решения при расследовании преступлений / С. Ю. Якушин // Криміналіст першодрукований. — 2011. — № 3. — С. 63–66.

⁴ Див.: Головин А. Ю. Указ. праця. — С. 216.

⁵ Див.: Шмонин А. В. Методология криминалистической методики. — С. 346–347.

Викладену позицію А. В. Шмоніна було піддано критиці на сторінках криміналістичних видань. Зокрема, Б. В. Щур вважає, що складно уявити поєднання різнопорядкових засобів криміналістичної тактики – систем тактичних прийомів (або окремих тактичних прийомів) і процесуальних (слідчих) дій чи інших заходів, оскільки тактичні прийоми не існують самі по собі, вони застосовуються в межах слідчої дії. Тому й поєднання може бути слідчих дій та інших (процесуальних чи непроцесуальних) заходів. Інша справа, що існують різновиди тактичних операцій – 1) система слідчих дій; 2) комплекс слідчих дій і оперативно-розшукових заходів; 3) комплекс слідчих дій та організаційно-технічних заходів тощо. Ось такі поєднання можна було б віднести до тактичних комплексів, які використовуються як елемент окремої криміналістичної методики¹.

У криміналістичній літературі стосовно комплексного використання тактико-криміналістичних засобів розслідування злочинів висловлені різні позиції науковців. Так, одні вчені-криміналісти² пропонують розглядати тактичну комбінацію як найбільш загальне збірне поняття всієї сукупності комбінаційних тактичних дій у криміналістиці, тобто вони по суті отожднюють такі поняття, як «тактична комбінація» й «тактико-криміналістичний комплекс». Активним прибічником цієї позиції виступав Р. С. Белкін, який спочатку запропонував термін «тактична комбінація» для позначення тих тактичних прийомів допиту, які іменувалися «психологічними пастками» або «слідчими хитрощами», а пізніше, розширивши поняття тактичної комбінації, включив до нього поєднання не тільки тактичних прийомів, а й слідчих дій. На його думку, «тактична комбінація – це певне поєднання тактичних прийомів або слідчих дій, що ставить за мету вирішення конкретного завдання розслідування й зумовлене цією метою та слідчою ситуацією»³. Усі тактичні комбінації Р. С. Белкін поділяв на прості (що складаються із системи тактичних прийомів, які застосовуються в межах однієї слідчої дії) і складні (системи слідчих дій та інших заходів).

Своєрідністю наведеної концепції є те, що одним терміном – «тактична комбінація» позначаються два різних поняття: система тактичних прийомів, які застосовуються в ході провадження однієї слідчої дії, і комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій, спрямованих на вирішення окремих тактичних завдань. Щодо викладеної позиції, то на адресу її прибічників у криміналістичній літературі були висловлені критичні зауваження. Зокрема, М. П. Малютин вважає, що розглянуті поняття різні за своїм обсягом і об'єднуювати їх в одному визначенні навряд чи доцільно⁴.

¹ Див.: Щур Б. В. Указ. праця. — С. 188–189.

² Див.: Криміналістика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. — М. : НОРМА – ИНФРА-М, 1999. — С. 507–514; Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность / С. Н. Чурилов. — М. : Маркетинг, 2002. — С. 343–356.

³ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р. С. Белкин. — М. : Юрид. лит., 1988. — С. 140.

⁴ Див.: Малютин М. П. Тактические приемы в расследовании преступлений / М. П. Малютин. — М. : Юрлитинформ, 2009. — С. 25–31.

В. Ю. Сокол наголошує, що загальна спрямованість на вирішення виникаючих тактичних завдань не може бути підставою об'єднання системи тактичних прийомів і системи слідчих дій у рамках однієї теоретичної конструкції¹.

Інші науковці² обстоюють найпоширенішу в криміналістичній науці думку, за якою окремими організаційно-тактичними засобами здійснення розслідування виступають тактична операція й тактична комбінація. З огляду на це терміни «тактична комбінація» та «тактична операція» відображають окремі різновиди тактичних комплексів. «Тактична комбінація й тактична операція, – наголошує С. Ю. Якушин, – являють собою вид тактичних комплексів або комплексний тактичний засіб»³.

Разом із тим у криміналістиці висловлені різноманітні, далеко не однозначні погляди щодо розуміння та співвідношення понять «тактична операція» та «тактична комбінація». У своїх дослідженнях науковці ці категорії розглядають або як самостійні, або, навпаки, ототожнюють, змішують, убачаючи відмінність лише в термінології. Так, Є. Г. Джакішев об'єднує поняття «тактична комбінація» й «тактична операція» в одне, і пропонує такі комплекси дій називати «тактична комбінаційна операція», зазначаючи, що власне в такій формі ці поняття «...не суперечать одне одному, а навпаки, взаємно доповнюють одне одного й можуть використовуватися одночасно для характеристики всієї системи зі сполучення слідчих дій, оперативнорозшукових та інших заходів»⁴. В. І. Шиканов також уважав, що комбінація – атрибут теорії та практики оперативнорозшукової діяльності, а в криміналістиці термін «тактична комбінація» вживається лише тоді, коли підкреслюють, що тактична операція пов'язана з особливо складними, «багатоходовими» розрахунками, заснованими на можливостях рефлексивного аналізу, і передбачає широке використання оперативних можливостей органу дізнання⁵. Інакше кажучи, він уважав тактичну комбінацію різновидом тактичної операції.

Поряд із цим переважна більшість учених-криміналістів вважають тактичні операції й тактичні комбінації самостійними засобами та пропонують власні критерії їх розмежування. Так, А. В. Шмонін підтримує позицію про розмежування цих комплексів і їх самостійний статус. Такий висновок, на

¹ Див.: Сокол В. Ю. Методологические и организационные аспекты тактико-криминалистического обеспечения раскрытия преступлений / В. Ю. Сокол. — Краснодар : Изд-во Кубан. гос. ун-та, 1998. — С. 162.

² Див.: Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А., Михальчук А. Е. Указ. праця. — С. 44; Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений / А. В. Дулов. — Минск : Изд. БГУ, 1979. — С. 45; Чебуренков А. А. Основы теории расследования : монография / А. А. Чебуренков. — М. : Юрлитинформ, 2010. — С. 68 та ін.

³ Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики. — С. 137–138.

⁴ Джакішев Е. Г. Указ. праця. — С. 25–26.

⁵ Див.: Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений / В. И. Шиканов. — Иркутск : Изд-во Иркут. гос. ун-та, 1983. — С. 18–19.

його думку, вважається важливим у методологічному плані й головним чином впливає на результати дослідження розглядуваної проблеми¹.

Окремими авторами наводяться й інші точки зору щодо розуміння тактичної комбінації й тактичної операції. Так, О. О. Михальчук і В. В. Степанов вважають, що тактична комбінація та тактична операція – це дві незалежні одна від одної самостійні криміналістичні категорії, однак тактична комбінація, крім того, що може мати незалежний характер, може також бути й структурним елементом тактичної операції².

На певний науковий інтерес заслуговує позиція В. Ю. Шепітька, який вважає, що до організаційно-тактичних засобів здійснення розслідування, як одних із різновидів засобів криміналістичної тактики, належать системи тактичних прийомів (тактична комбінація) та тактична операція як самостійні її елементи³. На його думку, визначення поняття «тактична комбінація», що охоплює поєднання слідчих дій, викликає заперечення. Більше того, він переконаний, що недоцільно об'єднувати в одному понятті дві самостійні категорії – «поєднання тактичних прийомів» (система прийомів) і «поєднання слідчих (або інших) дій» (тактична операція). Поєднання тактичних прийомів і слідчих дій мають різну мету та не є рівнозначними. В етимологічному сенсі термін «комбінація» тотожний терміну «система прийомів для досягнення чого-небудь». Тактична комбінація можлива лише в межах однієї слідчої (судової) дії й не передбачає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії, тому її необхідно розглядати як синонім тактичних прийомів. Тактична ж операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування в конкретній слідчій ситуації⁴.

Дещо в оновленій інтерпретації розглядає тактичну операцію й тактичну комбінацію С. Б. Россинський. На його думку, тактична комбінація – це визначена сукупність тактичних прийомів, слідчих і судових дій, яка має за мету вирішення конкретного завдання попереднього розслідування або судового розгляду й зумовлена цією метою та слідчою ситуацією. Уключення судових дій до числа елементів, які складають тактичну комбінацію, науковець мотивує такими причинами: а) процесуальне розмежування слідчих

¹ Див.: Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие / А. В. Шмонин. — М. : Юстицинформ, 2006. — С. 331–343.

² Див.: Михальчук А. Е. Соотношение тактических операций и комбинаций в криминалистике / А. Е. Михальчук, В. В. Степанов // Проблемы интенсификации деятельности по расследованию преступлений : сб. науч. тр. — Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1987. — С. 36.

³ Див.: Шепітько В. Ю. Познавательные функции деятельности следователя и средства криминалистической тактики / В. Ю. Шепітько // Актуальные вопросы применения уголовно-процессуального и уголовного законодательства в процессе расследования преступлений : сб. материалов межвуз. науч.-практ. конф. : в 2 ч. — М. : Акад. упр. МВД России, 2009. — Ч. 2. — С. 95–97.

⁴ Див.: Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] / за ред. В. Ю. Шепітька. — 4-те вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2008. — С. 145.

і судових дій, які викликають криміналістичну їх диференціацію; б) розширення кола суб'єктів здійснення тактичної комбінації, до числа яких можна віднести суд і суддю; в) можливість її реалізації не лише на досудовому розслідуванні, а й у суді¹.

На наш погляд, розширюючи сферу застосування тактичних комбінацій і операцій, вводячи до числа суб'єктів їх здійснення суд, можемо вести мову про тактичні комбінації й операції в судовому провадженні. Яскравим прикладом підтримки такої позиції є твердження С. Ю. Якушина, що стосовно стадії судового слідства прикладом практичної реалізації складної тактичної комбінації може слугувати обрання судом (і сторонами) оптимальних тактичних прийомів і лінії поведінки з учасниками слідства в умовах конфліктної ситуації, (наприклад, при відмові від дачі показань, при неправдивих свідченнях, самообмові тощо). Вирішенню подібних ситуацій може слугувати застосування системи судових, організаційно-технічних дій і заходів, що охоплює: а) початковий судовий допит осіб, які дають узгоджені й правдиві свідчення; б) виїзд складу суду на місце події; в) проведення судового огляду; г) пред'явлення для огляду речових доказів; д) проведення впізнання в суді; є) застосування (за необхідності) дисциплінуючих засобів до порушників порядку в залі судового засідання та ін.²

Далі науковець зауважує, що за загальним правилом для судового розгляду не є характерним який-небудь оперативний супровід кримінальної справи, що знаходиться в провадженні. Ужиття передбачених законодавством заходів державного захисту свідків найчастіше має місце в досудовому розслідуванні. Разом із тим у ситуації змінення свідчень очевидцями злочину в залі судового засідання при провадженні кримінальної справи суд і сторона обвинувачення можуть застосовувати тактичні засоби забезпечувального характеру в рамках своєрідної тактичної операції³. Тому, на наш погляд, пропозиція про розширення сфери застосування тактичних комбінацій та операцій на судове провадження в суді є одним із перспективних напрямів теорії тактичних операцій, що потребує додаткового поглибленого дослідження й осмислення.

Розглядаючи співвідношення тактичної операції та тактичної комбінації, С. Б. Россинський зазначає, що основною відмінністю розглядуваних тактичних комплексів виступає наявність у структурі тактичної операції оперативно-розшукових заходів, у той час як тактична комбінація являє собою сукупність тактичних прийомів чи слідчих дій⁴. Тактична операція, наголошує науковець, об'єднує як елементи тактичної комбінації, які полягають

¹ Див.: *Россинский С. Б.* Обыск в форме специальной операции : учеб. пособ. для вузов / С. Б. Россинский ; под ред. В. Н. Григорьева. — М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2003. — С. 19–20.

² Див.: *Якушин С. Ю.* Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики. — С. 50.

³ Див.: Там само. — С. 137–138.

⁴ Див.: *Россинский С. Б.* К вопросу о соотношении понятий «тактическая комбинация» и «тактическая операция» / С. Б. Россинский // Известия ТулГУ. — Тула, 2001. — Вып. 5. — С. 102–103.

у комплексі слідчих дій, так і елементи оперативної комбінації, які полягають у комплексі оперативно-розшукових комбінацій. Автор зазначає, що результати проведення тактичної комбінації можуть у повному обсязі бути доказами в справі, оскільки одержуються при провадженні слідчих (судових) дій, а результати тактичної операції є доказами лише частково, оскільки дані, отримані в ході здійснення оперативно-розшукових заходів, які не відповідають вимогам кримінально-процесуального законодавства, узагалі забороняється використовувати в процесі доказування в кримінальній справі. І, нарешті, тактична комбінація відрізняється від тактичної операції колом учасників. У тактичній комбінації бере участь слідчий (може бути група слідчих), прокурор і суд, які самостійно або за дорученням здійснюють ті чи інші слідчі (судові) дії, спрямовані на досягнення проміжного результату в справі¹.

Необхідно зазначити, що судові дії теж певним чином взаємопов'язані між собою, мають обиратися з урахуванням доцільної послідовності. Тому можна говорити про системи (комплекси) судових дій як важливий засіб криміналістичної тактики. Стосовно цього справедливим є те, що успішне здійснення судового розгляду значною мірою залежить від обраного судом порядку дослідження доказів. Якщо послідовність судового розгляду регламентована законом і суд не може за жодних обставин її змінити, то порядок проведення процесуальних дій визначається судом з урахуванням обставин кримінального провадження.

Певний науковий інтерес становлять спроби О. Д. Трубачова та М. Є. Мерецького до понятійного апарату криміналістики ввести термін «оперативно-тактична комбінація» й знову-таки із різним його тлумаченням. Так, О. Д. Трубачов «оперативно-тактичну комбінацію» розуміє як певну сукупність слідчих і оперативних дій, в основі яких лежить рефлексивне управління поведінкою допитуваного². У свою чергу М. Є. Мерецький робить висновок, що оперативно-тактична комбінація – це певна закономірна комплексна сукупність декількох тактичних і оперативних комбінацій, що плануються та проводяться з урахуванням (використанням) фактора раптовості з метою вирішення конкретних завдань розслідування, зумовлених певною слідчою ситуацією³.

На наше переконання, розроблення проблем використання тактичних операцій і тактичних комбінацій є, безумовно, необхідним для подальшого вдосконалення наукових основ процесу розслідування з метою його оптимізації. Разом із тим ми повністю погоджуємося з Р. С. Белкінім, який застерігав від захоплення прагненням до створення нових термінів і нехтуван-

---

¹ Див.: *Россинский С. Б.* Обыск в форме специальной операции. — С. 19–20.

² Див.: *Трубачев А. Д.* Влияние научно-технического прогресса на развитие методики расследования хищений, совершаемых с использованием служебного положения / А. Д. Трубачев // Проблемы развития криминалистики в условиях научно-технического прогресса : сб. науч. тр. — Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1982. — С. 115–116.

³ Див.: *Мерецкий Н. Е.* Криминалистика и оперативно-тактические комбинации : науч.-практ. пособие / Н. Е. Мерецкий. — М. : Юрлитинформ, 2007. — С. 21–31.

ням зваженим підходом до їх розроблення. Він справедливо підкреслював, що заміна існуючого терміна (термінів) є повною мірою виправданою лише в тому разі, якщо новий термін позначає нове визначення поняття, зміст якого змінився або суттєво уточнений. Якщо поняття, яке позначається терміном, змінилося, але при цьому не втратило своїх суттєвих рис, тобто якщо зміни торкнулись, наприклад, лише його обсягу, то термін, ураховуючи силу мовної традиції, доцільно зберегти¹.

Отже, з огляду на проведений аналіз можна стверджувати, що категорії «тактична комбінація» й «тактична операція» відбивають окремі різновиди засобів тактико-криміналістичних комплексів. Вони є відносно новими, специфічними діяльністними категоріями, що розкривають функціональний бік комплексних засобів криміналістичної тактики, які застосовуються слідчим (прокурором, судом) у процесі кримінального провадження. Тактична комбінація й тактична операція – динамічні категорії, сутністю яких є система процесуальних і непроцесуальних дій (заходів), взаємодія та вплив. Незважаючи на зовнішню схожість, вони є самостійними тактичними засобами, а їх розмежування відбувається на основі таких критеріїв: 1) сутність і зміст; 2) система цілей і завдань; 3) складність компонентів структури; 4) функціональне призначення; 5) масштабність і тривалість провадження; 6) складність організації; 7) суб'єктний склад учасників². Проте, незвертаючи увагу на певні критерії розмежування цих комплексів, необхідно погодитися з В. А. Журавлем, який зазначає, що запропоновані засоби слід розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні категорії, а навпаки, як доповнюючі одна одну, котрі в сукупності створюють єдиний, найбільш ефективний механізм отримання інформації, необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів³.

Таким чином, доктринальні підходи до визначення поняття «тактико-криміналістичний комплекс» мають ґрунтуватися на диференційованому розумінні таких організаційно-тактичних засобів, як тактична операція й тактична комбінація. На нашу думку, у такому разі найбільш удалим терміном для позначення комплексу процесуальних і непроцесуальних дій та заходів, спрямованих на вирішення окремих (проміжних) тактичних завдань, все ж таки є «тактична операція», оскільки термін розкриває сутність і зміст цього криміналістичного засобу. З метою уніфікації понять термін «тактична операція» доцільно застосовувати тільки тоді, коли йдеться про систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів (у судовому проваджен-

¹ Див.: *Белкин Р. С.* Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики / Р. С. Белкин. — М. : Высш. шк. МВД СССР, 1970. — С. 63–64.

² Див.: *Шевчук В. М.* Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія / В. М. Шевчук. — Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2013. — С. 86–88.

³ Див.: *Журавель В. А.* Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів / В. А. Журавель // Вісн. Акад. прав. наук України. — 2009. — № 2(57). — С. 197–208.

ні – про систему судових дій і організаційно-технічних та інших заходів), а термін «тактична комбінація» – лише стосовно системи тактичних прийомів у рамках проведення окремої слідчої чи судової дії.

При цьому тактичну операцію слід розглядати і як самостійну категорію криміналістики, і як особливий різновид тактико-криміналістичних комплексів розслідування та судового розгляду злочинів. Комплекс дій, що входять до структури тактичної операції, не замінює собою тактику слідчих чи судових дій, а утворює більш складну побудову, зміст якої не вичерпується тактичними прийомами, а включає також слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та інші заходи, що сприяють їх реалізації¹, а в судовому розгляді – судові дії та організаційно-технічні й інші заходи, спрямовані на вирішення окремих (проміжних) тактичних завдань. Порівняно з тактичними прийомами і їх поєднаннями тактичні операції відрізняються масштабністю та тривалістю дій, більш широким колом учасників і високим ступенем організованості їх діяльності.

Усе це зумовлює необхідність подальшого активного розроблення проблеми криміналістичної теорії тактичних операцій, що має не лише теоретичне, а й практичне значення, даючи можливість уключити в тактичний арсенал слідчого (судді) наукові рекомендації, здатні відіграти суттєву роль у підвищенні ефективності кримінального провадження, а в кінцевому підсумку в установленні істини. Чітке уявлення сутності тактичної операції та співвідношення її з іншими засобами криміналістичної тактики, тактико-криміналістичними комплексами слугує подальшому розвитку теорії криміналістики, удосконаленню судово-слідчої практики. Тому в сучасних умовах оновлення кримінального процесуального законодавства, реформування кримінальної юстиції дослідження та розроблення проблем тактико-криміналістичних комплексів і їх застосування в протидії злочинності є актуальними й зумовлені потребами сучасної практики.

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ПОНИМАНИЮ ТАКТИКО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИХ КОМПЛЕКСОВ И ПРОБЛЕМЫ ИХ ПРАКТИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ

Шевчук В. М.

Исследованы теоретические основы тактико-криминалистических комплексов и практика их применения в уголовном производстве. Проанализированы научные подходы к пониманию понятия «тактико-криминалистический комплекс», его функционального назначения в следственной и судебной деятельности. Обосновано, что доктринальные подходы к определению указанного понятия должны основываться на дифференцированном понимании таких организационно-тактических средств, как тактическая операция и тактическая комбинация.

Ключевые слова: тактико-криминалистический комплекс, комплексные средства криминалистической тактики, криминалистический комплекс, тактические операции, тактические комбинации, криминалистическая теория тактических операций.

¹ Див.: Шиканов В. И. Указ. праця. — С. 16–17.

**SCIENTIFIC APPROACHES TO UNDERSTANDING TACTICAL
AND CRIMINALISTIC COMPLEXES AND PROBLEMS
OF THEIR PRACTICAL APPLICATION**

Shevchuk V. M.

The paper examines theoretical foundations of tactical and criminalistic complexes and their practical application in the criminal proceedings. Scientific approaches to understanding notion «tactical and criminalistic complex», its functional purpose in the investigative and judicial activities are analyzed. The history of the origin, development and formation of the tactical and criminalistic complexes as scientific criminalistic category and complex tactical means of practical activity in criminal proceedings are considered. It is proved that the doctrinal approaches to the definition the notion under consideration should be based on the differentiated understanding of such organizational and tactical means as a tactical operation and tactical combination which are relatively new, specific activity categories reflecting individual variants of tactical and criminalistic complexes means and reveal the functional aspect in the process of their realization. Tactical operation and tactical combination are considered not as competing criminalistic categories but, on the contrary, as complementary. Tactical and criminalistic complexes in the investigation of crimes are considered as certain instruments of evidence collection and verification. Proper representation of the essence of the tactical operation and its relation to other means of criminalistic tactics, tactical criminalistic complexes serve for the further development of criminalistics theory, improvement of the judicial and investigative practice. In the current conditions of reforming criminal procedural law, criminal justice bodies, research and analysis of the problems of tactical and criminalistic complexes and their application in counteraction to criminality are relevant and determined by the needs of practice. Development of problems of tactical and criminalistic complexes practical application is undoubtedly necessary for the further improvement of scientific foundations of criminal proceedings process with the purpose of its optimization and efficiency increase.

Keywords: tactical and criminalistic complex, complex means of criminalistic tactics, criminalistic complex, tactical operations, tactical combinations, criminalistic theory of tactical operations.

Міністерство юстиції України
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І КРИМІНАЛІСТИКИ

Збірник наукових праць

Виходить щорічно

Заснований у 2001 р.

Випуск 16

Харків
«Право»
2016

Рекомендовано до друку вченою радою Харківського науково-дослідного
інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса
(протокол № 12 від 30 листопада 2016 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 21930-11830ПР від 25.03.2016

Т33 **Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць.** Вип. 16 / ред. кол. : О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. — Х. : Право, 2016. — 500 с. : іл.

Засновники: Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Редакційна колегія: **О. М. Ключев** – доктор юридичних наук, професор (співголова редколегії), **В. Ю. Шепітько** – доктор юридичних наук, професор (співголова редколегії), **Т. Є. Балинян** – кандидат біологічних наук, **О. Є. Васюков** – доктор хімічних наук, професор, **Л. М. Дереча** – кандидат біологічних наук, старший науковий співробітник, **О. Ф. Дьяченко** – кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, **В. А. Журавель** – доктор юридичних наук, професор, **О. В. Капліна** – доктор юридичних наук, професор, **В. В. Колесніков** – кандидат юридичних наук, доцент, **О. В. Коломійцев** – кандидат технічних наук, **В. О. Коновалова** – доктор юридичних наук, професор, **І. П. Крайнов** – доктор технічних наук, професор, **В. О. Ольховський** – доктор медичних наук, професор, **М. І. Панов** – доктор юридичних наук, професор, **В. А. Руднев** – кандидат хімічних наук, **В. В. Сабадаш** – кандидат технічних наук, доцент, **Л. В. Свиридова** – кандидат юридичних наук, **Е. Б. Сімакова-Єфремян** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник (відповідальний секретар), **В. В. Тищенко** – доктор юридичних наук, професор, **І. М. Червяков** – доктор економічних наук, доцент, **М. Л. Цимбал** – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, **В. М. Шевчук** – доктор юридичних наук, професор

Відповідальний за випуск О. Ф. Дьяченко

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Адреса редакційної колегії: 61177, м. Харків, вул. Золочівська, 8-А,
Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз
ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, тел. 372-13-23